

SLOVENSKA EVANGELIČANSKO- -LUTERANSKA CERKEV SVETEGA IVANA V BETLEHEMU, PENSILVANIJA, ZDA

Mihael Kuzmič

Najprej kratko pojasnilo na morebitno umestno vprašanje bralca ali kritika, zakaj je potrebno opisovati Slovensko evangeličansko-luteransko cerkev svetega Ivana (tak naslov so največkrat uporabljali, z obema pridevnikoma: evangeličanska in luteranska cerkev) v ameriškem pensilvanskem mestu Betlehem. Saj je dobrih šest tisoč kilometrov daleč v stran od naše domovine, poleg tega pa tudi ne spada v cerkveno-organizacijski okvir današnje slovenske Evangeličanske cerkve AV v Republiki Sloveniji. Odgovor je lahko trojen:

1. Naši prekmurski rojaki so tudi daleč od "starih krajev" svoje domovine, v svoji še vedno strnjeni betlehemske naslednini, v veliki meri ohranili svojo prekmurščino in se že skoraj dobrih sto let držijo v trdni in povezani narodni skupnosti. Aktivno so delovali in še zmeraj delujejo na verskem in drugih področjih življenja v okviru svoje evangeličanske in katoliške župnije ter v necerkvenih društvih. V zadnjih nekaj desetletjih poleg starejše generacije tudi pripadniki mlajše vse bolj obnavljajo sorodstvene vezi in stike s sorodniki v starih krajih.

2. Predvsem na začetku stoletja so se v večjem številu izseljevali verniki iz posameznih prekmurskih evangeličanskih župnij. Poleg duhovnega bogastva ter verske vzgoje so s seboj ponesli v prekomorske kraje Severne in Južne Amerike tudi versko literaturo, predvsem Sveto pismo, molitvenike in pesmarice. Večinoma so se naselili na severovzhodni ameriški obali, predvsem v državah New York, New Jersey in Pensilvanija. Cerkveno so se povezali in organizirali "evangeličanske gmajne", včasih skupaj z drugimi narodnostmi (predvsem Madžari in Slovaki) ali pa sami zase. Od več slovenskih evangeličanskih cerkva v Ameriki je ostala le še betlehemska po svojih verskih, jezikovnih in narodnostnih lastnostih večinoma slovenska.

3. Pogosti obiski posameznih rojakov in tudi skupin so utrdili vezi, da sta se mesti Betlehem in Murska Sobota 8. junija 1996 pobratili.¹ Kljub nekaj objavam in osvetlitvam življenja in zgodovine izseljencev iz Prekmurja raziskava slovenskega izseljenstva še zdaleč ni opravljena.

Slovenska evangeličansko-luteranska cerkev sv. Ivana v Betlehemu je torej duhovno še vedno del slovenske evangeličanske cerkve, čeprav cerkvenoupravno spada v okvir ameriške luteranske zveze; hkrati pa po svojih slovenskih koreninah ostaja upravičenost do imena slovenska. S stališča preučevanja slovenskega izseljenstva je potrebno, da pregledamo njeno zgodovinsko pot od začetkov do leta 1980, kolikor nam skromni viri in podatki to omogočajo in dovoljujejo.

I. ZAČETEK

Iz razpoložljivih virov nam ni mogoče ugotoviti, kdo so bili prvi prekmurski priseljenci v Betlehem, ki so izpovedovali evangeličansko vero, pa tudi letnice ne moremo navesti. Vemo le, da je bilo to na prelomu stoletja. O njihovem priseljevanju je zapisal nekdanji puconski duhovnik Adam Luthar sledeče:

“Živa vera in pripravljenost na žrtve naših slovenskih evangeličanskih bratov in sester v Betlehemu je dosegla lep napredek brez primere. Nimamo točnih podatkov, kdaj so se tja odselili prvi od naših domačih v veri. Vemo le toliko, da so najbolj odhajali pred petindvajsetimi leti v ta sanjani in hvaljeni boljši Novi svet. Iz naših različnih župnij odsejane brate in sestre je v kratkem času združila vera, upanje in ljubezen v cerkveno organizacijo, zbrala jih je v eno skupino gorečih molilcev, ki je smatrala za največjo radost moliti Višešnjega Boga v duhu in resnici.

¹ Največ zaslug za pobratenje mest ima sin prekmurskih izseljencev Stephen Antalich (Štefan Antalič), ki je s svojo idejo in vztrajnostjo največ pripomogel, da sta župana Murske Sobote in Betlehema 8. junija 1996 podpisala listino o pobratenuju. Čestitke za ta dogodek sta poslala tudi predsednik Slovenije Milan Kučan in predsednik ZDA Bill Clinton. Slovensko dnevno časopisje je dogodek medijsko dobro prikazalo.

In kakor so nekdanj, po dovoljeni svobodi vere,² naši očetje, predniki, naše lepe cerkve gradili v svoji revščini, ravno s takšno dušo in požrtvovalno gorečnostjo in ne mareč za trude, so hiteli graditi v tuji deželi svojo cerkev naši betlehemske slovenske evangeličanske bratje. Pod nenavadno božjo skrbnostjo je naglo zrastle iz drobnega gorčičnega zrna veliko krošnjato drevo: ena od naših najmočnejših gmajn, zaklad naše vere.”³

Večina naših prekmurskih izseljencev je poleg materinščine dobro razumela tudi madžarščino in nemščino, zato so po prihodu v Ameriko obiskovali božje službe v tistih evangeličanskih cerkvah, kjer so jih opravljali v omenjenih dveh jezikih. Najraje so zahajali v nemško cerkev sv. Petra. Ne samo zaradi jezika, ki so ga delno razumeli, ampak tudi zaradi bližine, saj je bila cerkev oddaljena od njihovih bivališč samo nekaj minut pešhoje. Pri načrtovanju svoje lastne, slovenske cerkve v južnem Betlehemu so našli naši rojaki v cerkvi sv. Petra veliko razumevanje. Poleg pastorja J. C. Leibensbergerja so jim bili v veliko pomoč tudi odborniki cerkve John H. Boyer, Daniel Friebeiz in Charles Worsley.

Nekako v tem času, to je po letu 1905, pa je Luteranska konferenca v Allentownu, bližnjem večjem mestu, sprožila misijonarsko akcijo za ohranitev vere med priseljenci iz Evrope. Njeno delo v Bethlehemu se je posebej osredotočilo na Slovake, Slovence in Madžare. Superintendent A. L. Ramer je o teh začetkih zapisal:

“V našem misijonarskem iskanju in delovanju v južnem Betlehemu smo prišli že zgodaj v stik s skupino priseljencev, ki so bili tesno povezani s Slovaki, pa vendar niso iz iste narodnostne skupine. To so bili prekmurski Slovenci (Windish), ki so prišli v Ameriko iz zahodne

² Tu avtor misli na “tolerančni patent”, ki ga je leta 1781 izdal avstrijski cesar Jožef II. in z njim uradno dovolil versko svobodo in nemoteno opravljanje verskih opravil tudi nekatoliškim veroizpovedim. Gl. Kuzmič, Mihael, *Predgovori Števana Kuzmiča*, Ljubljana 1981, str. 7.

³ “Dvajset Letnica betlehemske gmane”, v: *Evangeličanski kalendar X/1931*, str. 90. Besedilo sem prestavil v današnjo slovenščino.

Madžarske. Povezani so z južno skupino Slovanov in so po vojni priključeni Jugoslaviji.”⁴

Betlehemski evangeličanski Slovenci so imeli prvo bogoslužje v svojem jeziku v cerkvi sv. Petra na veliki petek, 9. aprila 1909. Začetek je bil zelo obetaven in poln navdušenja, saj so imeli pri naslednji božji službi, ki je bila 18. aprila 1909, že sveto večerjo, katere se je udeležilo dvainsedemdeset vernikov in vernic. Zaradi dobrega poznavanja prekmurščine je na teh prvih bogoslužjih pomagal D. G. Protič, študent na teološki fakulteti v Filadelfiji. Verniki so upali, da bo postal njihov duhovnik takoj po ordinaciji, ki je bila predvidena za junij 1909. Žal pa jih je g. Protič s svojim obnašanjem razočaral in razblinil njihove upe in pričakovanja.

Ob izjalovljenem upanju so se začeli resneje dogovarjati o tem, da potrebujejo redno duhovno oskrbo. Na pobudo posameznikov so sklicali za 14. november 1909 sestanek vseh vernikov. Najprej so sklenili, da bo treba najti duhovnika. Po premisleku in trezni presoji so se odločili, da bodo povabili g. Williama A. Lamberta, ki je bil tedaj pastor cerkve sv. Petra v Allentownu. V najožji izbor je prišel zato, ker se je že prej zanimal za misijonarsko delo med slovanskimi priseljenci, poleg nemščine pa je delno razumel tudi njihov jezik. Ko ga je poleg Prekmurcev povabil tudi Misijonarski odbor pri Luteranski konferenci v Allentownu, je decembra 1909 dokončno sprejel povabilo in začel takoj delovati med Slovenci iz Prekmurja. To mu je bilo toliko lažje, ker je Luteranska konferenca za to področje odobrila letno pomoč v znesku 500,00 dolarjev.

Organizacijsko se je cerkev konstituirala 10. februarja 1910. Imenovali so jo Slovensko-slovaška luteranska cerkev svetega Ivana. Ustanovili so izvršni svet ali cerkveni odbor, v katerem sta slovensko večino zastopala Štefan Duh in Aleksander Kelemen, slovaško manjšino pa John Simsak in George Hudock. Toda cerkvena povezanost vernikov obeh narodnosti je bila zelo kratkotrajna, saj so se Slovaki ločili že 30. maja 1910. Zakaj?

⁴ Ramer, A. L., "Mission work for foreign-speaking people", v: *History of the Allentown Conference*, str. 363.

Misijonarski odbor za priseljence je že 18. aprila 1909 ustanovil slovaško evangeličansko cerkev Janeza Krstnika, ki jo je duhovno oskrboval W. Lambert. Poleg nje je dobil pastor Lambert še slovensko (prekmursko) cerkev, v kateri so bili slovenski in slovaški verniki. Ker so govorili podoben jezik, je želel pastor ohraniti obe skupini v isti cerkvi. Uspevalo mu je le za krajši čas. Večina slovaških vernikov v cerkvi sv. Ivana je namreč povabila iz mesta Hazleton v Pensilvaniji, slovaškega evangeličanskega pastora, ki pa je pripadal Misourski sinodi evangeličanov v ZDA. Z njimi je ustanovil novo slovaško cerkveno skupnost, ki je delovala v okviru Misourske sinode.⁵ Manjši del slovaških vernikov je ostal še naprej v slovenski cerkvi in so nekaj časa še opravljali bogoslužja v svojem maternem jeziku.

4. maja 1910 je Slovenska evangeličansko-luteranska cerkev sv. Ivana kupila zemljišče za gradnjo cerkvenega objekta ob Fourth Street, za kar so plačali 2.500,00 \$. Z gradnjo so začeli zelo hitro. V prvi fazi so gradili predvsem kletne prostore, kar jim je za krajši čas omogočilo opravljanje obredov in kolikor toliko normalno cerkveno življenje. Posvetili so jih 14. februarja 1911 in jih tudi takoj začeli uporabljati. Stroški gradnje v tej fazi so znašali 8.000,00 \$. Pod sposobnim Lambertovim vodstvom je postala cerkev januarja 1912 samostojna v tem smislu, da je organizacijsko in materialno skrbela sama zase.

Čeprav tukaj opisujem predvsem zgodovino slovenske evangeličanske cerkve v Betlehemu, pa moram vsaj bežno omeniti, da so živeli naši rojaki tudi v več drugih krajih v Pensilvaniji in sosednjih državah. Dr. Ernest Stiegler je med drugo svetovno vojno pisal, da so imeli Prekmurci svoje "manjše nasebine v Chicagu (Illinois), Pittsburghu (Pensilvanija), Bridgeportu (Connecticut), Perth Amboyju (New Jersey)

⁵ V ZDA je več samostojnih luteranskih cerkva: Ameriška luteranska cerkev, Luteranska cerkev v Ameriki, Apostolska luteranska ameriška cerkev, Ameriška cerkev luteranskih bratov, Cerkev luteranske konfesije, Evangeličanska luteranska sinoda, Zveza svobodnih luteranskih cerkva, Luteranska cerkev Misourske sinode, Protestantska luteranska konferenca in Wisconsin evangeličanska-luteranska sinoda. Mead, Frank S., *Handbook of Denominations in the United States*, Abingdon, Nashville 1981, str. 156-167.

in Elisabethu (New Jersey)".⁶ Te so ostale dejavne še po tridesetih letih organiziranja naših rojakov na cerkvenem in dobrodelnem področju; koliko pa jih je bilo in kje so bile v močnejših doselitvenih valovih do prve svetovne vojne, verjetno ne bo mogoče natanko preučiti. Superintendent A. L. Ramer v že citiranem članku o misijonarskem delu med priseljenci posebej omenja, da so med svojim delom v Allentownu postali pozorni tudi na Prekmurce. Prvo božjo službo zanje je sam pripravil v cerkvi sv. Luka dne 4. julija 1909. Ko pa so slovenski verniki v Betlehemu ustanovili svojo cerkev, so s slovenskimi bogoslužji v Allentownu prenehali, saj so se verniki priključili betlehemiški, ki ni bila daleč od njihovega mesta.

Z nekaj stavki naj omenim še Vogrsko-slovensko evangeličansko cerkev v Perth Amboyju, ki je bila ustanovljena leta 1908.⁷ Po tistem, ko je v tem mestu zbral naše rojake v cerkveno skupnost, je bil dr. Ernest Stiegler povabljen za duhovnika v Betlehem. Od leta 1924 do 1936 je bil v Perth Amboyju duhovnik Štefan Smodiš, ki je potem šel v New York.⁸ Slovenska bogoslužja so sčasoma zamirala. Po prenehanju izhajanja *Amerikanski Slovincov glasza* leta 1956 pa se je pretrgala tudi vez, ki je družila in povezovala naše rojake v različnih krajih ZDA.

⁶ Pastor dr. E. A. Stiegler je pripravil predavanje "Highlights of the Unusual History of the Windish People (Wends)", katerega izvlečki so bili razmnoženi na fotokopirnem stroju. En tak izvod sem dobil pri družini Ernesta Fartela v Betlehemu 29. septembra 1982. Datum in kraj predavanja nista omenjena. Iz vsebine raznih časopisnih poročil o betlehemiški slovenski skupnosti razumemo, da so črpali podatke iz omenjenega predavanja, katerega kopijo so dobili v župnišču. V tem zapisu so navedene omenjene naselbine.

⁷ Luthar, A(dam), "Kratka hištorija Perth Ambojske vogrske-slovenske evang. gmajne", v: *Evangeličanski kalendari*, XVIII/1939, str. 81–85.

⁸ Ev. duhovnik Štefan Smodiš je bil rojen 9. februarja 1891 v Stanjevcih v Prekmurju. Po prihodu v Ameriko leta 1909 se je nastanil v Betlehemu. Postal je organist v cerkvi in po priporočilu škofa šel študirat teologijo v Filadelfijo. Duhovnik je bil v Perth Amboyju, N. J., in v Kemptonu, N. Y., kjer je 2. septembra 1954 umrl. Veliko je pisal in objavljal v Ameriki in Sloveniji. Posebno vlogo med prekmurškimi rojaki so imela njegova verska in narodno-domačijska razmišljanja.

II. GRADNJA CERKVE IN DRUGIH OBJEKTOV

Cerkev si je junija 1914 za pastorja izbrala duhovnika dr. Ernesta Stieglerja, ki je bil tedaj dušni pastir v New Brunswicku. Zaželeli so si poslušati evangelij v svojem jeziku. 14. julija 1914 je novega pastorja instaliral, vpeljal v dušno pastirstvo Slovenske evangeličansko-luteranske cerkve dr. Haas, predsednik Pensilvanskega ministerija, zbora vodilnih luteranskih duhovnikov.

Ena prvih nalog, ki si jih je zadal novi duhovnik, je bila dograditev cerkve. 14. februarja 1915 je cerkev praznovala svojo 5. obletnico obstoja in tedaj so se pripravili na nadaljevanje gradnje. Iz časa tik pred dograditvijo cerkve in posvetitve je ohranjen del zapisnikov,⁹ iz katerih je lepo razviden potek gradnje v zadnji fazi, organizacija dela, problemi, s katerimi so se spoprijemali, organizacijska struktura cerkve, način izbiranja cerkvenih laičnih delavcev itd. Posebno skrb so namenili sami slovesni posvetitvi, na katero so se temeljito pripravili. Tako je bila pod skrbnim vodstvom dr. Stieglerja cerkev dokončana in opremljena z vsem potrebnim inventarjem; poskrbeli so za unikatni oltar, barvna stekla v oknih, za zvonove, svečnike, orgle idr. Vse skupaj, gradbena dela z materialom, opremljanje cerkve in nakup še nekaj dodatnega zemljišča, je stalo 45.000,00 \$. Po svojem videzu, arhitekturi in notranji ureditvi je cerkev sv. Ivana v Betlehemu podobna cerkvam iz krajev v Prekmurju.

Svečana posvetitev cerkve, z mnogimi gosti od blizu in daleč, z visokimi predstavniki iz cerkvenega in posvetnega življenja, s privlačnim in bogatim programom cerkvenih društev, predvsem pa z iskreno hvaležnostjo Bogu za pomoč pri delu, je bila 19. marca 1916. Leta 1918 je bilo zgrajeno poleg cerkve veliko in prostorno župnišče. Leta 1923 so zgradili udobno stanovanje za slovenskega učitelja. Leta 1925 je cerkev kupila na deželi veliko farmo, na kateri so poleti pripravljali piknike. Na farmi je tudi velika dvorana za različne prireditve. Leta 1939 so

⁹ Zapisniki so v prekmurščini. Kolikor je ohranjenih, so objavljeni. Gl. Kuzmič, Mihael "Drobec iz zgodovine slovenskih evangeličanov v Ameriki", v: *Evangeličanski koledar 1983*, str. 76–85.

temeljito obnovili zvonik, leta 1944 in 1945 pa so obnovili vso notranjost cerkve, za kar so porabili 22.000,00 \$.

2. decembra 1953 je 23-članski odbor za gradbene zadeve z duhovnikoma dr. E. A. Stieglerjem in Frankom Flisserjem sklenil, da bodo gradili vzgojno-izobraževalno zgradbo (Christian Educational Building) za potrebe šole. Pod vodstvom dr. Franka Flisserja so pripravili potrebne načrte, poiskali izvajalce, jo dogradili in posvetili v nedeljo, 23. septembra 1956. Ob posvetitvi so izdali v angleščini posebno spominsko brošuro, v kateri je zapisnikarica odbora Louis F. Vargo natanko popisala potek gradnje; za tem so v brošuri še program svečanosti, zahvale in večje število oglasov.

Leta 1960 so začeli skupaj s še nekaterimi evangeličanskimi cerkvami graditi Muhlenberg Medical Center; z državno pomočjo so ga zgradili v sorazmerno kratkem času. Vodi ga konzorcij, v katerem je imel do upokojitve pomembno vlogo duhovnik dr. Frank Flisser. 21. novembra 1965 so odplačali posojila in sežgali zadolžnice, kar se v ZDA opravlja na posebni slovesnosti. Tega leta so obnovili tudi zunanost cerkve.

Leta 1978 je bil zgrajen Lutheran Mannor Appartments, dom za ostarele. Inicijativo za projekt je dal duhovnik F. Flisser. Zdaj ga upravlja poseben konzorcij, v katerem so predstavniki petnajstih okoliških evangeličanskih cerkva.

Teh nekaj skopih vrstic o gradbeni dejavnosti cerkve, ki pa so za splošen pregled življenja cerkve dovolj, nam jasno kaže, da je bila skrb duhovnikov pravilno usmerjena ne samo v ozko duhovne, ampak tudi v materialno-premoženjske zadeve. To jim je bilo toliko lažje, ker so bili med verniki ljudje, sposobni za organizacijo in izvedbo del s tega področja.

III. DUHOVNIKI CERKVE

V svojem delovanju do zdaj je imela cerkev sv. Ivana štiri duhovnike, ki so opravljali bogoslužja in občevali z verniki v prekmurščini; peti, sedanji, govori z njimi samo angleško. Na kratko bom prikazal njihove življenjepisne orise:

1. **William LAMBERT**, duhovnik cerkve sv. Ivana od februarja 1910 do 1914. Nemškega porekla, doma iz Slovaške.

2. **Dr. Ernest A. STIEGLER**, duhovnik cerkve od 4. julija 1914 do 25. novembra 1956. Rojen je bil 6. februarja 1889 v Šopronu na Madžarskem. Oče Gustav je bil evangeličanski duhovnik. Mati Valenta de Von Loog je bila hčerka holandskega kapitana, ki se je udeležil madžarskega osvobodilnega gibanja leta 1848. Srednjo šolo je končal na evangeličanski gimnaziji v Šopronu, kjer je tudi začel študij na teološki akademiji in ga končal v Rostocku na Nemškem. Doktorat iz filozofije si je pridobil že pri 22 letih. Škof Ferenc Gyuratz ga je vzel za škofijskega pomožnega duhovnika. Od tam ga je imenoval za administratorja župnije v Lajoskomaronu, kjer pa ni dolgo ostal, saj je bil že čez nekaj mesecev poklican nazaj k škofu za tajnika. Na povabilo iz ZDA je šel v New Brunswick, kjer se je izkazal kot dušni pastir; tu je ustanovil madžarski verski časopis. Leta 1914 je prišel za pastirja v cerkev sv. Ivana v Betlehem, kjer je s svojo ogromno energijo deloval na več področjih: cerkveno-pastoralnem, šolsko-vzgojnem, literarnem in tudi političnem, kjer je zastopal promadžarske ideje. Leta 1919 je ustanovil Ameriško prekmurski svet in bil vsaj do leta 1930 njegov glavni tajnik. Med posebne zasluge mu lahko štejemo duhovniško delovanje v prekmurščini in obširno ter izdatno pomoč pri izdajateljskem delu urednikov prekmurskih publikacij. S tem je občutno pomagal ohranjati slovenski jezik v betlehemiški slovenski naselbini, z jezikom pa se je ohranjala tudi slovenska narodna zavest.

3. **Stephen BALLEK**, pomožni duhovnik cerkve od 1. novembra 1945 do 31. oktobra 1950. Njegov oče je bil prvi predsednik cerkvenega odbora (inšpektor) v času pastirovanja dr. E. A. Stieglerja. Svoj teološki študij je končal v Mount Airy Theological Seminary. Za duhovnika je

bil ordiniran marca 1937 v domači cerkvi sv. Ivana, kjer je odrasel. Takoj po ordinaciji je prevzel duhovniško mesto v North Arlingtonu, Newark, New Jersey. 1. novembra 1945 je prišel za pomožnega duhovnika k dr. Stieglerju, a je 31. oktobra 1950 prevzel duhovniško mesto drugje.

4. Dr. Frank FLISSER, pomožni duhovnik od 4. julija 1951 do 14. januarja 1957; pastor cerkve od 14. januarja 1957 dalje. Osnovno šolanje je opravil v New Brunswicku, New Jersey. Dalje je študiral na Wagner Collegu, nato na Bloomfield College and Seminary, kjer je leta 1944 diplomiral. Leta 1947 je magistriral na Northwestern Lutheran Theological Seminary v Minneapolisu, Minnesota. Leta 1971 je dobil na Muhlenberg Collegu častni doktorat. Leta 1947 in 1948 je bil pastor luteranske cerkve sv. Ivana v Perth Amboyju, New Jersey. Od leta 1948 do julija 1951 je bil duhovnik Christ Lutheran Church v Trentonu, New Jersey. Leta 1951 je šel v Betlehem za pomožnega duhovnika, potem ko so mu obljubili redno duhovniško službo po dr. Stieglerju. Poleg osnovne dejavnosti v lokalni cerkvi je bil zelo aktiven tudi v cerkvenem in mestnem življenju Betlehema in širše okolice.

Iz cerkve sv. Ivana je prišlo nekaj duhovnikov, ki še opravljajo duhovniško službo: 1. Rev. Charles K. Kerschmar; 2. Rev. F. Peter Muhr, sin Franka Muhra, člana mestnega sveta, in Tereze Muhr, šefinje v Muhlenberg Medical Center; 3. Rev. Jimmy Werley, sin Carla in Helene Werley, dolgoletne učiteljice verouka v cerkvi sv. Ivana.

Ob naštetih duhovnikih moram omeniti, da je cerkev izkazala posebno priznanje duhovnikoma dr. Stieglerju in dr. Flisserju, ko jima je naročila portrete. 29. aprila 1952 je bila v cerkvi posebna svečanost, na kateri so odkrili z oljem naslikan portret duhovnika dr. E. A. Stieglerja. To je bilo posebno darilo cerkve za že skoraj 40-letno duhovniško delo. Portret je naslikal betlehemeski slikar Wilmer Behler; naredil pa je še dve miniaturi: gospo Stiegler in cerkev. Idejo so dale in portret naročile ter plačale članice Misijonarske skupnosti mladih žena v cerkvi sv. Ivana. Gospa Steven Sinic, predsednica Misijonarskega društva, je portret odkrila in ga izročila g. Louisu Töröku, predsedniku cerkvenega odbora, ki ga je v imenu cerkve tudi sprejel.

Časopis Betlehem Bulletin je 26. novembra 1980 v obširnem sestavku z mnogimi fotografijami poročal o praznovanju 70. obletnice Slovenske evangeličanske cerkve sv. Ivana v Betlehemu. Posebno je poudaril presenečenje na cerkvenem banketu v nedeljo zvečer, ki se ga je udeležilo preko 400 oseb. Odkrili so portret dr. Franka Flisserja v počasitev 70-letnice cerkve in 30-letnice njegovega dušnega pastirstva. Portret je naslikal v Pensilvaniji znamenit slikar slovenskega rodu William Perša, sam tudi član cerkve sv. Ivana. Odkrivanje portreta s pripadajočim ceremonialom je vodil Louis Török, predsednik cerkvenega odbora.

IV. VZGOJNO IN PROSVETNO DELO

Vsaj omeniti je potrebno, da so v cerkvi sv. Ivana opravljali bogoslužja v treh jezikih: angleškem, slovensko-prekmurskem (prve tri oz. štiri nedelje v mesecu, dopoldne pred angleškim) in madžarskem (vsako zadnjo nedeljo v mesecu dopoldne pred angleškim).¹⁰

Cerkev je zmeraj dajala velik poudarek verouku ali, kakor ga v Ameriki imenujejo, nedeljski šoli. Velik del učiteljskega in verskovzgojnega bremena so nosili in še nosijo laični učitelji nedeljske šole. Na začetku cerkvenega delovanja je bila potreba tako pereča, da so imeli poleg duhovnika tudi redno zaposlenega učitelja, kateremu je cerkev leta 1923 pripravila stanovanje. Sorazmerno veliko število otrok in tesni prostori so tudi največ pripomogli k odločitvi, da so začeli leta 1953 načrtovati vzgojno-izobraževalno zgradbo s potrebnimi prostori.

¹⁰ 3. oktobra 1982 sem imel priložnost pridigati v prekmuščini v cerkvi sv. Ivana; zbralo se je okrog 150 vernikov, slovenskih izseljencev. Pastor je v tiskanih oznanilih izrekel dobrodošlico: "We are honored to have as our guest, Rev. Michael Kuzmic, who preached at the Windish Service this morning. He will bring greetings from Yugoslavia to our people at the English service. We wish him God's richest blessings for his ministry in Yugoslavia."

Poleg strogo verskih in splošnih predmetov so na začetku učitelji pomagali tudi doseljencem iz starih krajev s pripravo na izpit za sprejem ameriškega državljanstva. Izpit je zahteval precej znanja o novi domovini, ki so si ga pridobili na posebnih tečajih. V pomoč jim je bil tiskan material v angleščini in prekmurščini.¹¹ V cerkveni šoli so pučevali v angleščini in prekmurščini, sčasoma pa samo še v angleščini. V drugi generaciji je delno, v tretji pa že skoraj popolnoma usahnilo znanje slovenščine. Pozneje so bili posamezni poskusi, da bi otroke znova naučili vsaj osnov maternega jezika svojih staršev ali starih staršev.¹² 23. oktobra 1960 je cerkev slavila svojo petdesetletnico in v spominski brošuri je objavljena slika vseh 25 laičnih učiteljev nedeljske šole z njihovimi imeni. Slikali so se skupaj s svojim duhovnikom.

V tem prikazu ne obravnavam posebej pastoralnega dela duhovnikov, zato bom za ilustracijo navedel samo nekaj podatkov s tega področja. Dr. Ernest A. Stiegler je od leta 1914 do 1930 v cerkvi poročil 460 ženinov in nevest izmed svojih faranov, krstil 1650 otrok svojih župljanov in opravil pogrebne obrede za 400 preminulih članov cerkve sv. Ivana¹³

Nadalje poglejmo duhovnikovo delo v letu 1979, kakor se nam kaže v nekaj statističnih podatkih: opravil je 591 obiskov na domovih in v bolnišnicah in 154 osebnih pastoralnih pogovorov v cerkvi, njegova korespondenca pa je obsegala 201 enoto. V letu 1979 je bilo v cerkvi sv. Ivana 5 krstov, 10 konfirmacij, 10 porok in 16 pogrebov. Skupno število vernikov je bilo 1622. Poleg dušnopastirske službe v cerkvi je leta 1979 pastor dr. Frank Flisser opravljal še naslednje funkcije: bil je direktor Muhlenberg Medical Centra, kaplan v Gracedale Northampton County

¹¹ Potreba po pripravi za izpit je bila prisotna pri evangeličanih in katoličanih. *Zvezda Vogrszki Szlovencov*, mesečnik katoliških prekmurskih izseljencev v Chicagu, je leta 1922 izdala v prekmurščini in angleščini priročnik z naslovom: *Obcsinski katekizmus. Ka je potrejbno znati, ki amerikanszki pörgar scse posztanoti*.

¹² Tako so na primer leta 1982 začeli ob torkih zvečer na posebnem tečaju poučevati slovenščino in hrvaščino. Obiskovalo ga je 20 udeležencev, vodila pa ga je gospa Marianne Dedekind.

¹³ "Dvajset letnica betlehemszke nase gmane", *Evangeličanski kalendari X/1931*, str. 90–91.

Home, podpredsednik Lutheran Manor of Lehigh Valley in predsednik Stanovanjske korporacije v Betlehemu.¹⁴

V. CERKVENA DRUŠTVA

V prvih dneh in mesecih svojega izseljenstva so prekmurski protestantski rojaki obiskovali bogoslužja v nemškem in madžarskem jeziku. Kakor hitro pa so imeli svoje lastne cerkve, so jih ne samo obiskovali, ampak se tudi aktivno vključevali v njihova verska in neverska društva. Ko so prekmurska evangeličanska občestva v Betlehemu in po drugih krajih zaživela in začela normalno delovati, so do neke mere organizacijsko in vsebinsko v tem novem okolju posnemala že obstoječe cerkve. Tako so bili verniki v več primerih aktivni v več jezikovno različnih društvih. Leta 1916 so bili po članstvu ali vsaj občasnem sodelovanju povezani z naslednjimi slovenskimi in madžarskimi društvi:

1. Slovensko betežne pomagajoče društvo,
2. Vogrsko družabno in betežne pomagajoče društvo,
3. Samoizobraževalno društvo,
4. Werhovai betežne pomagajoče društvo,
5. Podružnica Petöfi betežne pomagajočega društva,
6. Društvo ljubiteljev umetnosti,
7. Reformatorsko društvo,
8. Franc Jožefovo društvo,
9. Kapistrani društvo.¹⁵

Za cerkvena društva Slovenske evangeličanske cerkve sv. Ivana imamo na razpolago zelo malo konkretnih podatkov. Bila so pa naslednja:

¹⁴ 1979 *Parish Report*, St. John's Windish Lutheran Church, Betlehem, Pa. 18105.

¹⁵ Kuzmič, M., n. d., str. 80.

1. Prvo Južno-betlehensko luteransko bolnikom pomagajoče društvo, Bethlehem, Pennsylvanija, grofija Northampton¹⁶: začetek društva sega v jesen 1915. Ustanovili so ga 5. septembra, že 20. septembra pa so ga registrirali pri oblasteh. Pravilnik društva je bil prvič dopolnjen 24. decembra 1924, drugič 5. septembra 1931 in tretjič 1. septembra 1934. 1. januarja 1945 je bila naslednja dopolnitev, o kateri je poročal časopis *Amerikanski Slovincov glas*. Časopis je prenehal izhajati leta 1954. Podatkov o nadaljnjem dopolnjevanju pravil zato nimamo na razpolago; morala pa so biti, vsaj kar se tiče plačevanja članarine in zneskov izplačil ob boleznih ali smrti. Veljajo samo tista osnovna pravila, ki so jih nazadnje sprejeli ali dopolnili. Člani društva jih morajo seveda redno izpolnjevati.

Društvo sprejema v svoje članstvo samo osebe med 16. in 45. letom starosti, ne glede na spol. Pogoj je, da so člani Slovenske betlehemske evangeličanske cerkve sv. Ivana. Pravilnik, ki je bil v veljavi leta 1950, je dovoljeval izplačilo 9,00 \$ tedensko iz društvene blagajne za pomoč tistim bolnikom, članom društva, ki so mesečno vplačevali 75 centov. V smrtnih primerih je bila pomoč v dveh zneskih: 300,00 \$ ali 500,00 \$. Izplačali so jo po pravilniku v skladu z zneskom, ki ga je pokojni član vplačal do svoje starosti.

Društvo je imelo tudi svoj mladinski oddelek, v katerega so sprejemali za člane otroke obeh spolov tistih staršev, ki so bili člani društva. Otroke so sprejemali za člane od prvega dne rojstva do 16. leta starosti. Člani mladinskega oddelka so bili leta 1950 dolžni mesečno plačevati 25 centov. V primeru smrti je društvo plačalo staršem v prvem letu

¹⁶ Do leta 1940 se pojavlja v brošurah "Lejtnoga Vöpokazanya Svz. Ivana Szlovenszke Evang. Gmajne" zmeraj naziv v vseh oglasih: "So. Betlehenszko Luther Martona Prvo Szlovenszko evang. Betezsne Pomagajouose Cerkevno Drüstvo", s katerimi vabi bralce, naj se včlanijo v društvo. Po letu 1940 se uporablja naziv, kakor je v tekstu, zato menim, da so ga spremenili leta 1940.

Podatke za oris društva sem vzel iz kratke predstavitve, ki ga je društvo v petdesetih letih objavljalo v vseh številkah časopisa *Amerikanski Slovincov glas*. Razloga sta bila dva: zase je privabljal nove člane, hkrati je z objavo oglasa finanačno podpiralo izhajanje časnika, kar je urednik ob več priložnostih rad poudaril.

otrokove starosti 30,00 \$. Ta znesek se je z vsakim letom otrokove starosti dvignil za 18,00 \$ in je v šestnajstem letu starosti dosegel 300,00 \$.

Društvo je imelo leta 1950 naslednje funkcionarje: predsednik: Štefan Banfi, podpredsednik: Štefan Kocet, sekretar: Ernest Kozic, blagajnik: Jožef Horvat, blagajnikov svetovalc: Louis Flisar ml., upravitelj: Franc Šiftar, zapisnikarica: Margareta Banfi, zdravnik društva: dr. Eugene E. Polgar. Redni mesečni sestanki društva so bili v društvenem domu vsako tretjo nedeljo v mesecu.

Zelo nazoren je prikaz finančnega poslovanja v letu 1949:

Blagajna	Prejemki	Izdatki
Pomoči bolnikom	5.527,71	5.258,05
Pomoči ob smrti	4.820,71	3.083,26
Mladinski oddelk	178,75	3,20
Domsko gospodarstvo	32.838,48	50.086,29
	43.425,65	59.086,28

Finančno stanje je bilo ob koncu leta	1949	1948:
Blagajna pomoči bolnikom	38.570,51	37.284,12
Blagajna pomoči ob smrti	41.452,27	38.733,66
Blagajna mladinskega oddelka	548,53	372,98 ¹⁷

2. Mladinsko društvo Slovenske evangeličanske cerkve sv. Ivana je pripravilo 3. junija 1928 svoj prvi piknik v parku cerkve sv. Ivana. Za glasbeni del piknika in zabavo so povabili orkester Ernesta Pečka. Ker je bil to prvi piknik društva,¹⁸ na katerega so se izredno skrbno pripravljali, sklepamo, da je bilo društvo ustanovljeno malo pred tem datumom. Razen kratkih omemb društva v časopisih nimam o njem drugih podatkov.

V zvezi z mladinskim društvom lahko omenimo tudi cerkveni mladinski pevski zbor, ki je redno sodeloval in še sodeluje pri božjih

¹⁷ *Amerikanszki Slovincov Glasz* (dalje: *ASG*), št. 22, 1. junija 1928, str. 1.

¹⁸ Podatke sem vzel iz sestavka o sestanku društva, *ASG*, 28. aprila 1950, str. 1.

službah. O njegovem nastanku nimam podatkov. Verjetno je bil ustanovljen ob prihodu duhovnika dr. Stieglerja ali pa ob dograditvi cerkve. V spominski brošuri ob 50-letnici cerkve je slika zbora, ki je leta 1960 štel 24 članov. Vodil ga je Jožef Prelec, organistka pa je bila gospa Wendell Unger.

3. Oltarsko društvo je žensko društvo, ki pripravlja in sodeluje pri raznih cerkvenih dejavnostih. Ustanovljeno je bilo na samem začetku cerkve. V spominskih brošurah večkrat zasledimo javne zahvale za njihove darovane torte. V brošuri ob 50-letnici cerkve je slika tega društva s 73 članicami.

4. Misijonarsko društvo mladih žena Slovenske evangeličanske cerkve sv. Ivana je 6. novembra 1928 ustanovila gospa Stiegler, pastoreva žena, organistka in voditeljica cerkvenega pevskega zbora. Poleg pomoči v domači cerkvi sodeluje društvo tudi pri raznih misijonarskih akcijah doma in po svetu. 8. novembra 1953 je bil srebrni jubilej društva v betlehemiški madžarski dvorani, o katerem je podrobno poročal *Amerikanski Slovincov glas*.¹⁹

5. Misijonarsko društvo Marije in Marte v Slovenski evangeličanski cerkvi sv. Ivana se pogosto omenja. Svojo dobrodelno in misijonarsko dejavnost je opravljalo v cerkvi in zunaj nje. Članice društva so pomensko naštetje pod sliko, ki je bila objavljena v spominski brošuri ob 50-letnici cerkve.

Poleg naštetih društev sem zasledil v časopisih in brošurah še naslednje: cerkveni pevski zbor, bratsko društvo, Lutrova liga starejših, Lutrova liga mlajših idr.²⁰

¹⁹ O pripravah gl. *ASG*, 6. novembra 1953, št. 45, str. 1; o jubilejnem banketu s preko 500 navzočimi pa dne 13. novembra 1953, št. 46, str. 1.

²⁰ Gl. spominski brošuri, izdani ob 50. in 55. obletnici cerkve leta 1960 in 1965, omenjeni med tiski in literaturo.

VI. TISKI IN LITERATURA

Prekmurški rojaki so vzeli s seboj v Ameriko v svoji skromni in borni prtljagi tudi knjige, predvsem Sveto pismo, pesmarice in molitvenike. Veliko posameznikov je ohranjalo vez s staro domovino, ne samo s pismi in sorodstvenimi vezmi, ampak tudi z naročanjem verskih in drugih časopisov ter koledarjev. Na nek način so se ameriški evangeličanski verniki oddolžili na literarno-knjižnem področju tako, da so po drugi svetovni vojni pošiljali verske knjige nazaj v stare kraje. Za tovrstno pomoč so jih prosili duhovniki iz Prekmurja, da bi vsaj delno zapolnili tovrstno potrebo po cerkvah.²¹

Med prekmurškimi evangeličanskimi tiski naj najprej omenim kuvertico s tiskanim tekstom: "ALDOV NA SZVETOGA IVANA SZLOV. EV. GMAJNO", pod tem pa v oklepaju: (Aldüvajoksega ime). V desnem kotu spodaj: Summa \$... Domnevam, da je bila kuverta tiskana pred letom 1920, najverjetneje okoli leta 1914. Pozneje jo je nadomestila kuverta z angleškim besedilom. Opis po osebnem primerku.

Knjižica cerkvenega člana "Slov. Ev. Luth. Szv. Ivana Gmojna, SO. BETLEHEM, PA." Spodaj pod črto: "Czerkvena kotriga". Knjižica je bila natisnjena leta 1914 po prihodu duhovnika dr. Stieglerja. Na prvih dveh straneh opisuje cerkveni red v slovenščini, na 3. in 4. strani je duhovnikov madžarski tekst, nato so vse do 12. strani rubrike za mesečne prispevke cerkvi. Opis po lastnem primerku.

Leta 1916 so začeli izdajati časopis *Szlobodna Rejcs* (Svobodna beseda), katerega urednik in izdajatelj je bil Peter L. P. Kardoš, namenjen

²¹ 9. novembra 1951 je urednik ASG objavil na 2. strani kratko sporočilo: "PROŠNJA K NAŠIM SLOVENSKIM EVANGELIČANOM. Gori se oprosijo vsi tisti evangeličanski Slovenje, šteri majo stare Cerkevne Pesmi, ali takše molitvene knjige, štere že ne nūcajo, naj bodejo tak dobri za notri prinesiti vu sv. Ivana evang. gmajne farov, gde je g. duhovnik z lejpov zahvalnostjov prejk vzemejo. Te stare Cerkevne pesmi i molitvene knjige prosijo naši bratje vu Starom krajji, gde je tej že nej moguče dobiti ino njim je velka potrejbčina na nje." Isto sporočilo je bilo objavljeno v več številkah ASG.

pa je bil evangeličanskim izseljencem v ZDA. Leta 1920 so uredništvo preselili iz Betlehema v New York, v Betlehemu pa je začel izhajati *Amerikanski Szlovenec Glasz*, glasilo za vsa prekmurska društva in cerkve. V zvezi s *Svobodno besedo* naj še omenim tiskan blok potrdil v prekmurščini; služil je za potrditev naročil in plačane naročnine za časopis.

Zvona Glasz je bil evangeličanski mladinski list, ki ga je leta 1921 začel izdajati dr. Ernest Stiegler. Točnega datuma začetka in konca izdajanja nimamo, pa tudi vsebinska zasnova ni znana.²²

Leta 1920 so izdali pri časopisu *Svobodna beseda* na 30 straneh DR. LUTHER MARTINA 'MALI KATEKISMUS' ALI GLAVNI NAVUK SZVETE VERE KRSZTSANSZKE. Naime za deczo szpraviscs evangeliscanszki, ponatis Kardoševega prevoda Lutrovega *Malega katekizma*.²³

Cerkev je leta 1936 izdala na 32 straneh SZVETOGA IVANA SZLOVENSZKE EVANGELICCSANSZKE GMAJNE BOZSE SZLUZSBE RED, Bethlehem, Pa. 1936. Pri slovenskih bogoslužjih ga še zdaj uporabljajo.

Leta 1938 je dr. Ernest Stiegler na 18 straneh ponatisnil Lutrov *Mali katekizem*, ki je v Kardoševem prevodu izšel leta 1920 v Betlehemu z enakim naslovom. Druga sta samo izdajatelj in tiskarna.

Svojo cerkveno pesmarico so betlehemiški rojaki izdali leta 1941 z naslovom: KRSZTSANSZKE CZERKEVNE PESZMI vodane Szpraviscsam Evangelicczanszki od Szv. Ivana Szlovenszke Evangelicczanszke

²² Informacija o izhajanju lista *Zvona Glasz* je bila objavljena v *Slovenskem koledarju*, 1967, str. 285. Povzeta je po knjigi dr. Vilka Novaka *Slovenska krajina*, Beltinci 1935.

²³ Joseph D. Dwyer, *Slovenes in the United States and Canada* (A Bibliography), Immigration History Research Center, University of Minnesota, 1981, str. 133.

Cerkvi, Bethlehem, Pa.²⁴ Takoj po vezavi pesmarice, a pred obrezovanjem in lepljenjem platnic, so za prvim listom vlepili Bozse Szluzsbe Red. Pesmarica ima 256 strani, brez numeracije vlepjenega dodatka.²⁵

Približno od leta 1930 do 1954 so redno vsako leto izdajali LEJTNO VOPOKAZANYE SZV. Ivana Szlovenszke Evang. Gmajne, ZA ... LETO, letni pregled cerkvenega življenja in dela v župniji. Na začetku izhajanja je bil pisan pretežno v slovenščini, nato z vse večjim delom besedila v angleščini.

Od leta 1954 dalje izdaja cerkev dvakrat letno (za velikonočne in božične praznike) priložnostno brošuro, v kateri je vedno slovenska stran: razpored prazničnih bogoslužij in kakšna spodbudna duhovna misel ter duhovnikovo voščilo vernikom za praznike. Brošure so običajno tiskane v ofset tisku, nekaj jih je izšlo tudi na časopisnem formatu in papirju.

Ob 65-letnici cerkve, katere glavna svečanost je bila 23. novembra 1975, so izdali skromen tisk na 8 straneh, štiri v angleščini in štiri v slovenščini. V slovenskem besedilu je kratek zgodovinski pregled

²⁴ Za podrobnejši opis cerkvene pesmarice, Božje službe reda in letnih pregledov cerkvenega dela gl. Kuzmič, M., "O premurski evangeličanski literaturi", v: *Evangeličanski koledar 1982*, str. 55–66.

²⁵ Predstavitev Slovenske evangeličanske luteranske cerkve sv. Ivana v Betlehemu je v angleščini pripravil in objavil Krueger Konopatzky, Karl, "A Windish Protestant Community in Bethlehem, Pennsylvania", v: *Slovene Studies*, Journal of the Society for Slovene Studies, 1984, 1/2, str. 203–226.

Priseljevanje in prilagajanje novemu okolju je zelo objektivno opisal; zaradi nepoznavanja jezika in kulturnega ozadja priseljencev v Ameriko pa se mu je zapisalo nekaj netočnosti, med katerimi je treba zavreči pripisovanje "separatističnega duha" Prekmurcem. Dr. Stiegler tudi ni bil prevajalec Malega katekizma, Božje službe red je priredil, v Cerkveni pesmarici ni 515 pesmi (številke pesmi so označene po vrsti iz prekmurske pesmarice, veliko pa jih je izpuščenih, a so številke ostale). Zdi se mi, da so vrli Betlehemčarji iz spoštovanja do svojega nekdanjega pastora precej preveličali njegovo delo, česar pa avtor ni mogel preveriti.

cerkve, program za pevski zbor in slika oltarskega društva z imeni članov.

Povprečno enkrat na leto izdajo poročilo župnijskega dela. V preteklosti so ob raznih svečanostih in obletnicah izdajali spominske brošure. Od začetka priseljevanja so jih tiskali v prekmurščini, od petdesetih let dalje pa so vse izključno v angleščini. V osebni zbirki imam naslednje:

DEDICATION OF THE CHRISTIAN EDUCATIONAL BUILDING
St. John's Windish Lutheran Church. (Posvetitev krščanske izobraževalne zgradbe pri Slovenski luteranski cerkvi sv. Ivana.)

St. John's Windish Lutheran Church, Bethlehem, Pennsylvania, 50th
ANNIVERSARY, 1910 – October 23, 1960 – 1960. (50-letnica Slovenske luteranske cerkve sv. Ivana v Betlehemu, Pensilvanija, 1910 – 1960, 23. oktobra 1960.)

St. John's Windish Lutheran Church, Bethlehem, Pennsylvania, 55th
ANNIVERSARY, 1910 – November 21, 1965 – 1965. (55. obletnica Slovenske luteranske cerkve sv. Ivana v Betlehemu, Pensilvanija, 1910 – 1965, 21. novembra 1965.)

60th ANNIVERSARY, St. John's Windish Lutheran Church, Bethlehem, Pennsylvania. (60-letnica Slovenske luteranske cerkve sv. Ivana v Betlehemu, Pensilvanija.)

1951 – 1971, 20th ANNIVERSARY, The Rev. Dr. Fank Flisser, Pastor, St. John's Windish Lutheran Church, Bethlehem, Pa. Sunday, October 24, 1971. (1951 – 1971, 20. obletnica pastorske službe dr. Franka Flisserja, duhovnika v Slovenski luteranski cerkvi sv. Ivana v Betlehemu, Pa., nedelja, 24. oktobra 1971.)

SUMMARY

**THE SLOVENE EVANGELICAL LUTHERAN
CHURCH OF SAINT JOHN IN BETHLEHEM,
PENNSYLVANIA, USA**

Mihael Kuzmič

Ever since Murska Sobota and Bethlehem became twin towns in June 1996, interest in the Slovene Evangelical Lutheran Church of Saint John in Bethlehem has no longer been confined only to professional emigrant research but has spread among the general public.

Slovene emigrants from Prekmurje who belonged to the Protestant faith attended German- and Hungarian-speaking churches on their arrival in the USA in the first decade of this century. As early as 10 February 1910 they established their own Slovene church in Bethlehem under the pastorship of Slovak priest William Lambert. They constructed an imposing church building using their own financial resources and consecrated it on 19 March 1916. Later, under the leadership of the pastors Dr Ernest Stiegler and Dr Frank Flisser, who both spoke the Prekmurian dialect, they built a parsonage, teachers' quarters and a centre for religious education. The church, with its members and practical assistance, was very active in the religious and spiritual, cultural and educational, national and literary as well as the social and humanitarian fields. Members of the church also joined ecclesiastical societies in addition to the listed general activities (first South Bethlehem Lutheran society for patients' aide, the youth society of the Slovene Evangelical Church of Saint John, the altar society, etc.) which were oriented towards activities of a religious nature.

For the purposes of church service they printed Luther's Small Catechism, rearranged the worship schedule and published a hymn book. They also contributed a lot of material for the weekly Amerikan-ski Slovincov glas, which was published up to 1954. At first, services

were conducted in Slovene, Hungarian and English. Now, only Slovene is being used save for exceptional cases and ceremonies.